

A nehezteléstől a sértésig

A rosszallás pragmatikája középmagyar kori magánlevelekben

1. A vizsgálat tárgya és elméleti háttere. Történeti szociopragmatikai megközelítésben a neheztelés, a feddés és a sértés beszédaktusait vizsgálom középmagyar kori magánlevelekben. A kutatás célja elsősorban annak a kérdésnek a körüljárása, hogy miképpen fejezik ki a nyelvi formák az aktuális pragmatikai funkciót adott kontextusban. Ehhez kapcsolódóan választ keresek arra, hogy milyen beszélői szándék, miféle érzelmi indíttatás és attitűd áll a misszilis neheztelést, feddést és sértést kifejező beszédaktusainak hátterében, illetve hogy mely nyelvi eszközökkel él, aki haragszik, elmarasztal vagy éppen szidalmaz valakit valamiért. Megkísérlem továbbá SEARLE beszédaktus-elméletét (SEARLE 1976) a vizsgált történeti korpusz beszédaktusain alkalmazni: rámutatok arra, melyek az alkalmazhatóság feltételei, lehetőségei és korlátai.

A történeti szociopragmatika különböző megközelítései közül a „funkciótól a formáig” (function-to-form mapping; SÁROSI 2003: 443) tartó irányt követem: meghatározott funkció(k)ból indulok ki, és az ezeket megtestesítő nyelvi formák felderítéséig kívánok eljutni.

A nehezteléssel, a feddéssel és a sértéssel a magyar szakirodalom történeti anyagot vizsgálva mindeddig kevésbé foglalkozott. A nyelvi agresszióval, illetve a káromkodásokkal kapcsolatban kiemelendő GALGÓCZI LÁSZLÓ munkássága (l. pl. GALGÓCZI 1988, 2003, 2008), illetve CZIGÁNY LÁSZLÓ monográfiája (CZIGÁNY 1992), azonban az ő kutatásai nem alkalmazzák a pragmatika elméleti kereteit és módszereit. A nemzetközi (elsősorban angol nyelvű) szakirodalomban a sértéssel és a nyelvi durvasággal többek között ANDREAS H. JUCKER, IRMA TAAVITSAINEN és DON CHAPMAN foglalkozott történeti szociopragmatikai megközelítésben (JUCKER 2000; JUCKER–TAAVITSAINEN 2000; CHAPMAN 2008). Tanulmányomban az ő kutatásaira hivatkozom.

A szóban forgó beszédaktusokat abból a szempontból is vizsgálom, hogy miként közvetíthet h a t a l m a t egy-egy neheztelő, feddő vagy sértő megnyilatkozás. Jelen tanulmányban nem célom szisztematikus, elméleti megalapozottságú áttekintést adni a hatalom kérdésének pragmatikai vonatkozásairól, mivel ez túlmutatna a dolgozat keretein; a jelen vizsgálat ugyanakkor előkészítése is egy későbbi, ilyen témájú elemzésnek. (A szakirodalom részletes ismertetéséről lemondva itt csak utalok a hatalom kérdését érintő pragmatikai kutatásokra: FOWLER–HODGE–KRESS–TREW 1979; FOWLER 1985/2000.) Ezúttal azt veszem számba, hogy a vizsgált korpusz mit mutat: milyen alapjai, módjai és nyelvi eszközei lehetnek az aktuális hatalmi viszony érzékeltetésének a középmagyar kori magánlevelekben.

Kézenfekvő módon vetődik fel e három beszédaktusnak az udvariatlansággal való összefüggése. Az utóbbi években többek között JONATHAN CULPEPER, KÁDÁR Z. DÁNIEL, illetve MARCEL BAX munkásságának köszönhetően egyre nagyobb teret nyert a történeti udvariasság- és udvariatlanságtudomány (CULPEPER–

KÁDÁR 2010; BAX–KÁDÁR 2012). Itt említem meg BROWN és LEVINSON udvariasságelméletét (BROWN–LEVINSON 1987), KÁDÁR Z. DÁNIEL és MICHAEL HAUGH könyvét (KÁDÁR–HAUGH 2013), illetve CULPEPER jelenkori adatokon alapuló munkáit az udvariatlanságról (CULPEPER 1996, 2011). Mindezekre itt csak utalni van módom. Minthogy e kutatások szinkrón nyelvi anyagon alapulnak, éppen ezért érdemes és fontos lenne használhatóságukat történeti korpuszon is kipróbálni – erre vállalkozik tanulmányában BARBARA KRYK-KASTOVSKY (2006) –, és a későbbiekben körüljárni, hogy az udvariatlanságnak mely formái, fokozatai érhetők tetten a középmagyar kori magánlevelekben, illetve azok neheztelő, feddő és sértő beszédaktusaiban. E kérdéskör kellően részletes megvitatása túlmutat a jelen tanulmány keretein, azonban feltétlenül további kutatásokra ösztönöz.

2. Az elméletek történeti forrásokon való felhasználásának korlátai és a vizsgálati szempontok. Előre kell bocsátani, hogy a beszédaktusok vizsgálatának és az említett elméletek történeti anyagon való alkalmazásának vannak bizonyos korlátai. Egyrészt: a beszédaktusok elemzése a válaszlevelek ismeretében volna teljes, hiszen azok fontos információkkal szolgálhatnak a nehezteléseknek, a feddéseknél és a sértéseknek a megszólított nézőpontjából helyénvaló értelmezésében. Mivel ezek többnyire nem maradtak ránk, így a befogadói értelmezés vizsgálatáról ezúttal lemondok, jóllehet az újabb történeti pragmatikai kutatások erre nagy hangsúlyt fektetnek (vö. WATTS 2003; KÁDÁR 2013a, 2013b). Ehelyett a levélíró (azaz a beszélő) szándékaira összpontosítok. Többek között ezért is célszerű – mint elméleti keretet – a beszélői szándékot előtérbe helyező SEARLE-féle beszédaktus-elméletet alkalmazni. Leginkább ez alapján lehetséges az egyes beszédaktusok definiálása, elkülönítése, de éppígy együttes vizsgálata is. A címzett válaszleveleinek hiánya veszteséget jelent ugyan, a beszélői szándék megismeréséből kiindulva, történeti korpuszon végzett elemzés azonban mindenképpen gazdagíthatja és árnyalhatja a beszédaktusokról alkotott eddigi képet.

Ugyanakkor a beszélői szándék helyes kikövetkeztetése történeti források alapján nem mindig könnyű és egyértelmű. Mivel a konfliktushelyzetek nyelvi elemzésére csupán írott szövegek állnak rendelkezésünkre, a kommunikáció nonverbális jegyeit is nélkülöznünk kell. Ennek ellenére többé-kevésbé könnyen felismerjük, hogy a közlő éppen sérelmez-e valamit, elmarasztalja vagy sértegeti-e címzettjét. Mindehhez hasznos kiindulópontot jelentenek a szinkrón nyelvi jelenségekre kidolgozott elméletek.

3. A forrásokról. Az elemzés forrásai betűhű átiratban megjelent misszilisiek a középmagyar kori nemesi levelezés köréből. Az adatokat közel ötszáz levél gondos áttanulmányozása során gyűjtöttem, a vizsgálatba bevonva valamennyi beszédaktust, amelyek neheztelést, feddést, illetve sértést fejeznek ki. Összesen 52 beszédaktust elemeztem, melyeket 36, különböző személyektől származó levél tartalmaz az 1533 és 1715 közötti csaknem két évszázadot felölelő időszakból. Szerzőnként – az aktuális társadalmi és magánéleti szereptől, a címmel való kapcsolattól, illetve egyéni habitustól függően – igen eltérő az indulatos megnyilvánulások előfordulásának aránya. Ezt a példák is tükrözik: a legtöbb Bethlen

Miklós leveleiből (BLév., sajtó alá rendezte JANKOVICS 1987), illetve Telegdy Pál és János levelezéséből (TLev., közzétette ECKHARDT 1944) való. További beszédaktusok származnak a Dunántúli misszilisekből (DMisz., közzéteszi ABÁFFY 1968), a Középkori leveleink 1541-ig című gyűjteményből (KLev., HEGEDŰS–PAPP szerk. 1991), Csányi Ákos leveleiből (CsLev., kiadja ŐZE 1996), valamint Lobkowitz Poppel Éva levelezéséből (LPLev., KINCSES szerk. 1993).

Célom, hogy rámutassak a neheztelés, a feddés és a sértés módjainak, eszközeinek a középmagyar kori nyelvi anyag alapján kirajzolódó sajátosságaira. Nem törekedtem arra, hogy átfogó képet adjak a középmagyar korról, annál is inkább, mivel a társadalmi státusz egységessége érdekében a vizsgálatba nem kerültek be a nem nemesek levelei, így a jobbágylevelek és a végvári levelek sem. Ezek külön elemzést érdemelnének.

4. A neheztelés, a feddés és a sértés beszédaktusairól általában. Mindekelőtt érdemes külön-külön is számba venni, mi jellemzi a vizsgált beszédaktusokat. Előre kell bocsátanom, hogy a tisztán neheztelő, feddő és sértő megnyilatkozások mellett igen gyakran összetett beszédaktusokkal találkozunk, a beszédaktusok egymással keveredhetnek, sőt a kontextustól és számos egyéb tényezőtől – többek között a címzett(ek) vagy a hallgató(k) értelmezésétől (amellyel itt most nem foglalkozom) – függően át is alakulhatnak egyikből a másikba. Például egy feddés lehet egyúttal neheztelés is, de könnyen válhat akár sértéssé. Az alábbi kategorizálás a tájékozódást szolgálja; a tisztán neheztelő, feddő és sértő beszédaktusok megkülönböztetését segíti, mely feltétele annak, hogy az elkülöníthető kategóriákból kiindulva a beszédaktusokat azután együtt, a maguk diverzitásában és komplexitásában lehessen vizsgálni. Meghatározhatjuk ezeket tehát aszerint, hogy milyen, a beszélőre jellemző érzelmi indíttatás áll egy-egy megnyilatkozás hátterében; ebből kiindulva milyen beszélői szándék motiválja a közlést; továbbá kire irányul a megnyilatkozás. A fenti tényezők mellett bizonyos nyelvi eszközök használatának módja, gyakorisága is jellemző lehet egy adott beszédaktusra.

4.1. A neheztelés. Aki neheztel, az általában kifogásol valamit, haragszik valamiért vagy megbántva érzi magát valami miatt, amiben személyesen is érintett (1), és ennek az őt ért sérelemre reagálva ad hangot (2). A megnyilatkozás magára a beszélőre irányul, a beszélő érzelmi állapotára reflektál (3). Nyelvi kifejezőeszközei lehetnek például a kijelentő mód, E/1. személyű beszédaktusigék vagy olyan igék, amelyeknek vonzata utal a beszélőre stb. (4); pl.: *Egyszerűen nem is értem, hogy tehetél ilyet; Elég rosszul esett, hogy engem nem hívtatok meg.*

4.2. A feddés. A feddés, elmarasztalás kiindulópontja általában valamilyen mércéül felállított tényállás, viselkedés, amelyet a megszólított korábban nem – vagy nem az elvártaknak megfelelően – teljesített. Az aktuális normától való eltérést a beszélő egyfajta kifogásolható magatartásként, cselekvésként értelmezi (1), és emiatt dorgálja, inti vagy éppen megrója a címzettjét (2). Következésképpen a feddés a címzett tulajdonságaira, valamely tettere vagy viselkedésére irányul (3). Nyelvi kifejezőeszközei lehetnek többek között a feltételes mód, kérdő mondat, kérdőszók stb. (4); pl.: *Mi lenne, ha egyszer végre nem késnél el? Látod, nem kellett volna beleszólnod, ha egyszer nem értesz hozzá!*

4.3. A sértés. A szidalmazó, sértő közlés nem a beszélő saját érzelmi állapotára reflektál, és nem is a megszólított viselkedését helyteleníti. A nehezteléssel és a feddással ellentétben a sértés kifejezetten durva, bántó szándékú (2), a legkülönbébb (érzelmi) motivációjú, például fakadhat felfokozott dühből és sértettségéből (1). Olykor a címzetre, máskor egy harmadik személyre irányul (3). Gyakori nyelvi kifejezőeszköze például a felszólító mód vagy a felkiáltó mondat (4); pl.: *Dögölj meg! Hogy te mennyire sötét vagy!*

Ugy tűnik, a tisztán neheztelő, feddő és sértő gesztusok viszonylag jól elkülöníthetők egymástól. Célszerű azonban együtt vizsgálni e három beszédaktust. Ennek több oka is van: egyrészt vannak bizonyos, pragmatikai szempontból fontos közös sajátosságaik. Ilyen például az, hogy mindhárom típusú megnyilatkozás hátterében valamilyen konfliktushelyzet áll, melyben jól érzékelhető a közlő személyes érzelmi érintettsége, indulata (még akkor is, ha éppen ennek elfedésére törekszik). Az adott szituáció persze lehet akár egy korábbi konfliktus továbbgyűrűzése is, hiszen többször érezhető, hogy a levelekben kibontakozó összetűzésben az aktuális megnyilatkozó egy már korábban elhangzott neheztelésre, feddésre vagy sértésre reagál. E beszédaktusok közös jellemzője, hogy mind a neheztelés, mind a feddés, mind pedig a sértés visszavezethető valamilyen ismert vagy kikövetkeztethető előzményre, amit a beszélő helytelenít, kifogásol, vagy ami miatt megbántva érzi magát. Annak tükrében lehetséges eldönteni, hogy nehezteléssel, feddással vagy sértéssel van-e dolgunk, hogy milyen mögöttes indítékot, beszélői szándékot tulajdoníthatunk az aktuális közlőnek, illetve hogy mely nyelvi eszközzel él a megnyilatkozó.

Ez azonban – mint ahogy erre a fentiekben utaltam – olykor nem is olyan könnyű, hiszen egy-egy megnyilatkozás bizonyos esetekben többfajta beszélői szándékot is sejtet, így komplex beszédaktusok jöhetnek létre. Ez a másik ok, amiért érdemes együtt vizsgálni a szóban forgó beszédaktusokat. Ráadásul a neheztelés, a feddés és a sértés nem ritkán gúnnyal, szemrehányással, panasszal, zsarolással, kioktatással, fenyegetéssel stb. vegyül, melyek az érzelmek széles skáláját hordozzák: fájdalmat, sértettséget, bosszankodást, méltatlankodást, felháborodást, kétségbeesést, dühöt. Éppen ettől válik különösen izgalmas kérdéssé, hogy milyen nyelvi megoldások igazítanak el e beszédaktustípusok tanulmányozásában. Nem is beszélve arról, hogy ha a befogadói értelmezést is figyelembe vennénk, még bonyolultabb és szerteágazóbb lenne a kép.

5. Neheztelés, feddés és sértés a középmagyar kori magánlevelekben

5.1. Neheztelés. Telegdy Pál így ír feleségéhez, Várday Katához, aki ezt megelőzően olyan levelet küldött neki, amelyet férje méltatlannak tart: „Panaßom rejad rokon nagy uagjon, Mert nem ollian [leue] dißtelen leuelet erdemlenek en tüled az mjnemüt kültel nekem” (TLev. 33; 1590). A neheztelés szándéka a *panaßom uagjon* kifejezés által azonosítható, mivel ez az az érzelemkifejező gesztus, amelyben explicitté válik a közlőnek a közölt tartalomhoz való személyes viszonya. Ugyanezt a szerepet tölti be a Bethlen Miklóstól származó közlésben a *roszszul esett*: „Latom az Inklusákat az dologh valoba roszszul esett” (BLev. 154; 1666). Jellemző és többször visszatérő formula, de az előbbiektől eltérő

a *chodalkozom* beszédaktusigével bevezetett neheztelés: „Chodalkozom ides Rokonom rajtad hogj meg türheted hogj nekem ennj onnat ide yóvó embertül chak egj cedulat is nem irac magad” (TLev. 40; 1593); „en czudalkozóm kgden, hogj annj Attiafusagom, es baratsagom nincz kgdnel, hogj czak egj rabomotis nem boczathatia be kgd” (DMisz. 39; 1604). A *csodálkozik* ige a csodálaton, ámulaton kívül valamilyen furcsa, helytelennek ítélt tartalomra is vonatkozhat. Hogy a fenti mondatokban ez utóbbi a jelentése, arra a propozicionális tartalom enged következtetni, amely mindkét esetben valamilyen hiányt jelenít meg (a címzett adós marad a levélírással, illetve a címzett nem bocsátja be a rabot). A negatív tartalom tehát kizárja a ’csodálat, ámulat’ jelentést, így a csodálkozást csakis furcsállás-ként, helytelenítésként lehet érteni, a *csodálkozik* ige pedig éppen a mondottak negatív tartalmát erősíti.

További kifejezéseket is találunk, amelyeknek a neheztelő beszélői szándékkal való összefüggése csak az adott kontextus alapján következtethető ki: „el untam az hires kuruaffjanak ream valo kjaltasat es sirafzat” (DMisz. 39; 1604); „Hogy minapi irásomra választ nem tettél, nem tudom mire vélni” (BLev. 205; 1668); „Nem tudom miczjoda hjtuan kuruafi drabantotht kuldotth kegj hozzam” (TLev. 109; 1591). A neheztelést mint beszélői szándékot az idézett mondatokban az *el untam*, a *nem tudom mire vélni* és a *nem tudom miczjoda* kifejezések hordozzák, bár az *elun* és a *nem tudom, micsoda* önmagukban, a kontextus figyelembevétele nélkül nem utalnak nehezményezésre, rosszallásra. Hogy mégis mi módon fejezhetik ki itt a közlő indulatát, arra SZILI KATALINNAAL együtt így kérdezhetünk rá: „hogyan mondhat és érthet a beszélő egy valamit szó szerinti jelentésében, s hogyan érthet egyidejűleg valami mást is rajta” (SZILI 2004: 83)? Az *el untam*, a *nem tudom mire vélni* és a *nem tudom miczjoda* egyaránt valamiféle érzelmi attitűdöt közvetítenek, de sokkal indirektebb módon, mint a korábbi példák (*panaßom uagjon, rosszul esett*), tehát nem szó szerinti jelentésük révén. Az *el untam* – bár monotonitással való szemantikai kapcsolata révén jelölhetné a sokszor ismétlődő kiáltás, siránkozás megunását – valójában nem ezt jelenti: az igealak rosszallást, bosszankodást, dühöt sejtet (ti. ’elege van valamiből’), mégis egyfajta nemtörődömséget, látszólagos érzelemmentességet sugall. A *nem tudom mire vélni* közlés üzenete pedig nem az, hogy a beszélő nem ismeri a válasz késlekedésének okát (ez nem is lényeges), sokkal inkább az értetlenséggel vegyes neheztelés mint illokúciós tartalom kerül előtérbe. Ugyanígy nem a tényleges tudás hiányára vonatkozik a *nem tudom miczjoda*. A beszélő nagyon is tudja, mennyire hitvány a küldött drabant, és bár az ismeretlenre való utalás, a színlelt értetlenkedés (*nem tudom*) a tudatlanság kifejezésének látszatát kelti, a közlés valójában dühös neheztelő, feddő szándékot közvetít. A *nem tudom* Héderváry Lőrinc Héderváry Istvánhoz írott levelének szemrehányó, feddő, elmarasztaló soraiban is hasonló szerepet tölt be: „Byzon nem tudom eny ýo vram meg gondolni: mýnemý ereos kemený zýved teneked lený hogy mýnd ený nagy ereos foglagomon nomorufagomon es beteksegemen semýt nem keonyvrvivleý” (KLev. 295; 1534).

Olyan közlések is előfordulnak elsősorban a Telegdy-levelekben, amelyekben a neheztelést nem az érzelmi állapotra való utalás jelöli, hanem például a zsarolás szándékának kifejezésre juttatása (*ha..., akkor/olykor...*). Ezt összetett

beszédaktusnak: egyszerre neheztelésnek és zsarolásnak is tekinthetjük: „Azirt ha ennekem arra ualaßt nem tißeß meg lad hogj oljkor nem telliesitem enis be kirisedet” (TLev. 17; 1588).

Úgy tűnik, a neheztelések között elkülöníthetünk direkt (pl. *panaßom uagjon, rosszul esett*), illetve indirekt (pl. *el untam, nem tudom mire vélni*) beszédaktusokat. A nehezteléseknek a példák alapján kirajzolódó közös sajátossága, hogy elsősorban magára a beszélőre irányulnak, a beszélő érzelmi állapotát fejezik ki, és többnyire kijelentő módban, E/1. személyben álló beszédaktusigét tartalmaznak (pl. *czudal-kozóm, el untam*) vagy vonzatuk vonatkozik az beszélőre: *rosszul esett* (nekem).

5.2. Feddés. A feddés aktusában ezzel szemben nagyobb jelentősége van a címzett valamely tettének, viselkedésének vagy tulajdonságának. A feddő közlés jellemzően a címzetre vagy ritkább esetben egy harmadik személyre irányul. Azt a cselekvést jelöli, amikor a beszélő dorgálja, meginti vagy megrója címzettjét a kifogásolható cselekvés, magatartás miatt: „Lam mondottam en ides Rokonom hogj rest uagj” (TLev. 64; 1594). A következő feddésekben feltételes módú ígék hangsúlyozzák a rosszálló beszélői szándékot: „Bezzegh nem ez uolna az barattságh ket holnapigh egy vakaritast sem irni” (BLev. 138; 1666); „Annakis most kellene kglteknek eszébe jutni, mint vagjunk a Fejedelemnél lévő Restantiakkal, arrol is most kellene egy szép levelet irni a Fejedelemnek” (BLev. 916; 1702). Mindhárom megnyilatkozás alapján kikövetkeztethetünk valamilyen helyesnek tartott, mércéül felállított tényállást, melyet a mondatok implicit módon tartalmaznak, a feltételes módú ígék pedig az ettől való eltérést fejtik ki. E közléseket azáltal tekinthetjük feddésnek, hogy a beszélő ezekkel az elvárásokkal szembesíti címzettjét, egyértelművé téve, hogy az nem a kívánt viselkedésnek megfelelően járt el. JUCKER, aki a rágalmazás, a gyalázás és a sértés nyelvi megnyilvánulásait elemezte történeti korpuszon, rámutat arra, hogy a viselkedésbeli összehasonlítás (behavioural comparison), vagyis az ideálshoz képest eltérő magatartás hangsúlyozása a Canterbury mesékben is kifejezhet verbális agressziót; igaz, az ő példáiban sértést (JUCKER 2000: 372).

Nem mindig könnyű ugyanakkor különválasztani a feddést a nehezteléstől, hiszen a feddés háttérében sokszor állhat személyes érintettséget kifejező neheztelés is: „Aztis tsudallom, hogy hogj felejtette kgd el a Brandenburgus Elector nagy gratiajat megh mondani nekünk, mellyet a Követtje monda nekem teghnap előtt... ezt nem kellett volna elfelejteni” (BLev. 918; 1702); Vagy általános érvényű intés, mint Tatay István levelében: „Hay hay pal vram hogi nem gondolkodol az Meniorzagrul Chiakar hogi giutod vram az sok lisimakus araniat de Niluan megy kel halnod” (TLev. 174; 1590).

Sőt a feddésekhez egyéb beszélői szándékok is járulhatnak. Az alábbi megnyilatkozások azt támasztják alá, hogy a feddés legtöbbször együtt jár más, különféle érzelmi indítatású beszédaktusokkal, összetett típusú közléseket hozva létre. Méltatlankodással és felháborodással vegyesek az alábbi, Bethlentől származó feddések, melyek kérdés(ek)kel kifejtett számonkérésként is felfoghatók: „Edgj dologról kell kglmeteket monealnom, hogj hogj vagjon az hogj kglmetek énnékem sem egész Cancellariaul, sem senkj kglmetek közüll megh nem irta, hogj ő Felsőghe kiket confirmált a' Candidatusok közüll” (BLev. 549; 1697); illetve:

„Almelkodva ertem kgd az en Onokaimot Tutorul kivannya. Mitsoda lelekkel, es mitsoda Ortzaval? Hogy gondollya megis kgd?” (BLev. 1120; 1715) Sértettséget, panaszt, fájdalmat érezhetünk Csányi Akos soraiban, melyek szintén a kérdés illokúciójával kifejtett számonkérést, feddést fejeznek ki: „jól lehet az én könierkésekre kichin, avagi semi tekinteti nem volt kegielmednek. Miért, hagi kegielmednek oliat nem zolkálhatam, kiért kegielmednek az én könierkéseme tekinteti let volna” (CsLev. 136; 1555). A kérdés mint illokúciós aktus számos pragmatikai funkciót betölthet, lehet többek között ajánlat („Kérsz sört?” – PLÉH CSABA példája CLARK 1996 nyomán; PLÉH 2012: 108) vagy felszólítás („Be tudnád csukni az ablakot?” – PLÉH 2012: 115). Csányi Ákos és Bethlen Miklós leveleiben sem szó szerint értendőek a kérdések, de ez csak a kontextus ismeretében válik bizonyossá. A *hogj vajjon az hogj*, illetve a *hogy gondollya megis kgd* és a *miért, hagi* kérdő megnyilatkozások olyan szöveggörnyezetbe vannak beágyazva, amelyek a beszélőre nézve negatív propozicionális tartalmúak, valamilyen sérelmet, hiányt közvetítenek. A közlő pedig valójában nem választ vár kérdéseire, hanem kérdésfeltevések segítségével szembesíti címzettjét a számára negatív tartalommal, így ad hangot méltatlankodásának. A kérdések tehát a feddés illokúcióját hordozzák, persze a neheztelés kifejezésre juttatásával. Ezt igazolja, hogy a szó szerint értett kérdésekre valójában nem is lehetne adekvát módon reagálni. Pragmatikailag nem lenne helyénvaló a fenti *miért, hogj* kérdésre valami olyasmivel felelni: *azért, mert...; azért, hagi...*

A levelek alapján úgy tűnik, a feddések elsősorban a megszólított cselekedeteire, viselkedésére irányulnak. A jellemző beszélői attitűd a címzett valamely tettének vagy tulajdonságának helytelenítése és a megszólított szembesítése. A feddés eszközei feltételes módú ígék éppúgy lehetnek, mint kérdések. A feddés szándéka általában feltételezi a neheztelést, így gyakoriak az összetett beszédaktusok.

5.3. Sértés. A sértés, szidalmazás elkülöníthető a tisztán neheztelő és feddő beszédaktusoktól. Aki szidalmaz vagy megsért valakit, az általában nem saját érzelmi állapotáról nyilatkozik, és nem is valamely ténylegesen megtörtént cselekvéssel vagy viselkedéssel szembesíti címzettjét, hanem bántó, durva megjegyzést tesz. A sértés mint pragmatikai jelenség mibenléte és módja erőteljesen kontextus- és kultúrafüggő, illetve az adott korszak által meghatározott (CHAPMAN 2008: 2). JUCKER és TAAVITSAINEN három alapvető feltétel együttes teljesülése esetén beszélnek sértésről: 1. a megnyilatkozás tartalmaz egy állítást a címzetről; 2. a címzett nem érzi helyénvalónak az állítást; 3. a címzett meg van győződve arról, hogy a beszélő a megbántás szándékával közölte az állítást (JUCKER–TAAVITSAINEN 2000: 73). Mint a bevezetőben utaltam rá, a címzett reflexiója nélkül a sértés mint beszédaktus elemzése nem lehet teljes. Sajnálatos módon azonban a válaszevelek többnyire nem állnak rendelkezésünkre, így vizsgálatukról le kell mondanunk.

A levelek alapján úgy tűnik, a tisztán sértő beszédaktusok jó részét jellemzi utasítás, felszólítás. Azonban mivel a düh olykor igen intenzív, a szidalmazó megnyilvánulás által közvetített tartalom, szándék sokszor irreális, akár gúnyos vagy ironikus is lehet. A durva kifejezések mellett feltűnő a felszólító módú ígék használata a következő beszédaktusokban: „Kurva legien minden nöstény nemzettséghe a ki mind tsak kegdt okozza, ugy hiszem bizony mind ezek az dolgok tisztábban

folyhatnak vala, ha kegd itt benn legien” (BLev. 333; 1678); „18va praesentis költ kglmetek Levelét, én hozzám 24ta hozták elis szököt a Posta mingyárt kurva légjen a Mátkája Szepesi Uramnak ha meg nem páltzáztattya érette” (BLev. 854; 1700). Ugyancsak felszólításként értendő, habár az ige nem felszólító módú az alábbi közlésben: „hizem nalunk wacion zolgay es Procuratori wegezések melyben azth wegezek hog’ az Octawabol ki wontathny fogiatkozás nekewl, Mellyeth im Nagodnak fel kewldóttē ezzel Nagod mindeniknek zayath be dwghattya” (’dugja be (ha akarja)!’) (DMisz. 15; 1591).

Meg kell jegyezni, hogy bár a sértésekben a neheztelés és a feddés nyelvi eszközökkel általában nincs kifejtve, a kontextus alapján legtöbbször mégis kikövetkeztethetünk haragot, elmarasztalást, intést, megrovást a sértések, szidalmak mögött is. Erre példa az egyik Telegdy János-levél végén mellékletként bemásolt, Báthory Istvántól idézett levél néhány gúnyos, sértő sora (az előzmény: egy lovat, amelyet Telegdy Báthorynak küldött, az nem fizetett meg, ezért Telegdy visszavette az állatot): „Im ertiuk hogj kegjnel az my atjafjusagunk, zaz forintoth nem ertth, az paripat Im megh kultuk... A hol tuttuk uolna hogj kegnelis chiak anniban boczjulletunk, mint Cun Gasparnal, soha megh sem talaltunk wolna. Ha pegig ertettuk uolna hogj chiak az keth zaz forint nekül zukolkodol, adot Isten annith hogj zuksigiben adhattunk uolna meg, keg keth zaz forintoth” (TLev. 92; 1589). Telegdy János panaszkodik is levelében öccsének, Pálnak, hogy Báthory megharagudott, és sértő levelet írt hozzá. Ezúttal tehát a megszólítottnak a sértésre való reflektálása is fennmaradt; ez – még ha Telegdy János egy harmadik személynek, Pálnak panaszkodik is – értékes bizonyosság arra vonatkozólag, hogy valóban sértésként foghatjuk fel Báthory levelét. De hogyan jelöl az idézett részlet sértést? A választ ezekben a kifejezésekben találjuk: *a hol tuttuk uolna hogj*, illetve *ha pedig ertettuk uolna hogj*. A feltételes módú múlt idejű igék alapján arra lehet következtetni, hogy az aktuális propozicionális tartalom előre sem tudható, sem érthető nem volt. Mégpedig azért nem, mert valójában egyik tényállás sem áll fenn, és ezt a sértő fél, Báthory is jól tudja. A levél címzettjére, Telegdy Jánosra ugyanis sem az nem igaz, hogy ne becsülne Báthoryt, sem pedig az, hogy „kétszáz forint nélkül szűkölködne”. Ugyanakkor a sértődött beszélő számára mindkét propozicionális tartalom éppen elég súlyos és a címzetre nézve éppen elég bántó ahhoz, hogy ennek felemlgetése valóban sértés, sőt vádaskodás lehessen. A két feltételezés azt sugallja, hogy „nem tudtuk/nem értettük, de mégis így van”, tehát olyan negatív tartalmú tényeket állít be igaznak, sőt – gúnyosan – sajnálatosnak, melyek nem megalapozottak. Ebben áll a sértés lényege. Mindez persze csak a kontextus alapján rajzolódik ki.

6. A beszélői szándék és a searle-i beszédaktusok. A következőkben azt vizsgálom, hogy a levelek nehezteléseinek, feddéseinek és sértéseinek beszédaktusai hogyan értelmezhetők SEARLE beszédaktus-elméletének ismeretében. Besorolhatók-e az egyes megnyilatkozások SEARLE osztályaiba, és ha igen, melyekbe, ha pedig nem, miért nem. SEARLE (1976) beszédaktus-elméletének kidolgozása-kor a tényleges beszélői szándék alapján különíti el az egyes osztályokat egymástól, öt kategóriát különböztetve meg (SEARLE 2000: 149–151; PLÉH 1212: 105–6; SZILI 2004: 94–95; TÁTRAI 2011: 93–95):

1. Reprezentatívum (ezt később asszertívumnak nevezi): a beszélő elkötelezi a hallgatót a propozicionális tartalom igazsága mellett, a világ tényállását reprezentálja.

2. Direktívum: a beszélő célja rávenni a hallgatót, hogy a direktívum propozíciója szerint alakítsa tetteit, azaz a címzett viselkedését irányítja.

3. Kommisszívum: a beszélő elkötelezi magát a propozicionális tartalom teljesítése mellett, saját jövőbeni viselkedését rögzíti.

4. Expresszívum: a beszélő a beszédaktus őszinteségi feltételének megfelelően kifejezi állapotát a címzett viselkedéséről.

5. Deklaratívum: a beszélő változást idéz elő a világ valamely tényállásában.

Mint láttuk, mind a neheztelés, mind a feddés, mind pedig a sértés igen sokfajta módon juthat kifejezésre, eltérő referenciális tartalommal (a beszélőre vagy a címzetre irányulva; cselekvésre, tulajdonságra vagy érzelmi állapotra vonatkozóan), illetve más-más nyelvi eszközökkel. Éppen ezért az egyes közlések külön-külön vizsgálandók, elkerülve ezzel annak látszatát, hogy a neheztelés, a feddés és a sértés mint beszélőiszándék-típusok egy az egyben megfeleltethetők lennének egy-egy searle-i kategóriának. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert egyrészt a levelek beszédaktusai mögött sem mindig élesen elkülöníthető beszélői szándékok állnak (a közlő, mint láttuk, egyszerre neheztelhet és feddhet, vagy feddhet és sérthet is). Másrészt pedig vannak olyan megnyilatkozások, amelyekről nehéz eldönteni, hogy besorolhatók-e egyáltalán a searle-i osztályok valamelyikébe, és ha igen, melyikbe.

Az asszertívum SEARLE rendszerében olyan megnyilatkozást jelöl, amelyben a beszélő valamilyen ténymegállapítást tesz a világról. Máris kérdésekbe ütközünk, ha azt akarjuk feltárni, hogy mely közléseket tekinthetjük asszertívumnak a levelek nehezteléseit és feddéseit közül. Ha abból indulunk ki, hogy az asszertívum lényege a világ valamely jelenségének reprezentálása, ezzel még nem merítjük ki a neheztelés és a feddés fogalmait, hiszen ezekben általában jóval több van, mint ténymegállapítás. Ugyanakkor – mint láttuk – némely neheztelő és feddő megnyilatkozásokban az érzelmi attitűd implicit maradhat, a tényállás közlése (illetve a címzett tényállással való szembesítése) válik elsődlegessé. Ezek indirekt módon fejeznek ki érzelmet. Úgy vélem, az ilyen elmarasztaló, intő megnyilatkozások, még ha rosszalló indíttatásúak is, közelebb állnak az asszertívumokhoz: „Lam mondottam en ides Rokonom hogj rest uagj” (TLev. 64; 1594); „ha en kegyel-mednek Confessariussa volnek bizoni az sok dinnie ettelert io Penitenciat adnek” (LPLev. 112; 1630); „de ugj vettem eszemben, Kglmed előtt nints foganattya” (BLev. 856; 1700). Közös jellemzőjük, hogy nem tartalmazznak olyan kifejezést (pl. beszédaktusigét), amellyel a beszélő direkt módon utalna saját érzelmi állapotára (pl. *csodálkozom* vagy *panaszom* vagyon); ez az expresszívumokhoz közelítene a megnyilatkozást. A neheztelés, illetve a feddés szándéka mégis tetten érhető bennük. Érdekes kérdést vet fel az olyan közlés, amely általános érvényű helytelenítést közvetít: „Chiakar hogi giutod vram az sok lisimakus araniat de Niluan megy kel halnod” (TLev. 174; 1590). A *chiakar* (csak kár) egyértelműen a beszélő megítélését explikálja, és bár nem feltétlenül személyes ellenérzését fejezi ki, az idézetet mégis nehezen lehetne asszertívumnak tekinteni; közelebb

áll az expresszívumokhoz. Az expresszívum és az asszertívum határa az elemzett középmagyar kori neheztelő, feddő és sértő közlésekben, úgy látszik, nem éles.

A neheztelések között azonban vannak olyan közlések, melyek mégis tisztán expresszívumoknak tekinthetők, s ezt a panaszt, furcsállást kifejező beszédaktusigék (is) egyértelműsítik (jóllehet SEARLE kategóriái nem a beszédaktusigék használatán alapulnak). Az expresszívum a levelekben jellemzően olyan közlés, amely tartalmaz ugyan ténymegállapítást, de a beszélő saját érzelmi állapotára való reflexiója elsődleges a kifogásolt tényállás reprezentálásával szemben, az érzelemkifejezés direkt módon valósul meg: „Chodalkozom ides Rokonom rajtad hogj meg türheted hogj nekem ennj onnat ide yóvó embertül chak egj cedulat is nem irac magad” (TLev. 40; 1593); „Panaßom rejad rokon nagj uagjon, Mert nem ollian [leue] dißtelen leuelet erdemlenek en tüled az mjnemüt kültel nekem” (TLev. 33; 1590); „Latom az Inklusákat az dologh valoba roszzul esett” (BLev. 154; 1666).

Külön érdemes szólni azokról a neheztelésekről, amelyek nehezen ítélnélhetők meg a searle-i típusok szerint. Az asszertívumok és az expresszívumok határát kérdőjelezi meg azok a szöveghelyek, amelyek ténymegállapítást tartalmaznak, de egyrészt éppen a tény reprezentálása közvetíti az elmarasztaló vagy a szidalmazó szándékot, másrészt ezek a tények általában a címzett viselkedésével, cselekvésével, tulajdonságával függenek össze, ugyanakkor a beszélő állapotát (haragját, indulatát, sértettségét, méltatlankodását stb.) fejezik ki. A *nem tudom micsoda; nem tudom, minemű* típusú méltatlankodások formailag a beszélőnek a propozicionális tartalomhoz való bizonytalan hozzáállását jelzik (asszertívum), de ez az értelmezés pragmatikailag nem kielégítő, mivel ezek valójában érzelmi állapotot fejeznek ki (expresszívum): „Nem tudom miczjoda hjtuan kuruaif drabantoth kuldotth kegj hozzam” (TLev. 109; 1591). A leghelyénvalóbb ezeket indirekt expresszívumnak tekinteni. Néhány további példa: „Byzon nem tudom eny ýo vram meg gondolni: mýnemý ereos kemený zyved teneked lený hogy mýnd ený nagy ereos foglagomon nomorufagomon es beteksegemen semýt nem keonyvrively” (KLev. 295; 1534); „de en mind ez ideigis nem hogy Penzét láttam volna kegyelmeteknek, de meg tsak valaszát sem vehetém Kegyedeknek” (BLev. 559; 1697).

A direktívum mint searle-i típus kevésbé jellemző a levelek nehezteléseiben, feddéseiben és sértéseiben. Egyetlen olyan közlést találtam a vizsgált példák között, amelyben a beszélőnek kifejezetten viselkedésirányító szándéka van. Direktívumnak (kérésnek, felszólításnak) tekinthető az alábbi megnyilatkozás: „Azerth kerem Nag. Mýnth Býzodalmas wramath Az en zolgalatomerth hadýon Beketh .Nag. Az Jobbagýok [!]” ’jobbagýoknak’ (DMisz. 54; 1557). Megtévesztőek a felszólító mód használata miatt a *kurva legyen!* típusú sértések. Úgy tűnik, mintha ezek direktívumok lennének, de valójában nem azok, mert a felszólítással a közlő nem a konkrét viselkedésre buzdít, hanem dühös sértést közvetít fiktív és szubjektív propozicionális tartalommal.

SEARLE beszédaktusainak szempontjából különösen érdekesek a zsarolások Telegdy Pál leveleiben. A nehezteléssel és szemrehányással vegyes zsarolás ékes példája a komisszívumnak. Ezekben a megnyilatkozásokban olyan fenyegetésekről

van szó, amelyekben az ígélet valóságos elköteleződést jelent a propozicionális tartalom teljesítése mellett: „Azirt ha ennekem arra ualaßt nem tißeß meg lad hogj oljkor nem telliesitem enis be kirisedet” (TLev. 17; 1588); „Ha urnal nekem en is irnik neked jó rokon, de ha rest uagj, enis az lehetek” (TLev. 45; 1593). A beszélő valóban nem akar több levelet küldeni, ha felesége továbbra is félvállról veszi a válaszirást. Más kérdés, hogy az ezt követő leveleket látva úgy tűnik, Telegdy fenyegetése nem végérvényes. Az ígélet mindenesetre reális tartalmú.

Deklaratívumra nem találtam példát a levelekben.

7. A neheztelő, feddő, sértő fél és a hatalom. Mind a neheztelés, mind a feddés, mind pedig a sértés olyan beszélői szándékot feltételez, amelynek fontos része a hatalmi pozíció érzékeltetése. Aligha képzelhetünk el olyan helyzetet, amelyben az, aki sért vagy fedd valakit, adott esetben ne érezné magát erre feljogosítva. A hatalom összefügghet ugyan a társadalmi státusszal, származásbeli és nemi különbségekkel, de nem feltétlenül ezekből következik: aktuálisan, a két fél konkrét viszonyában bármilyen, akár önkényes vagy alkalmi hatalmi pozíciót is jelenthet. Ráadásul e viszonyok a tágabb kontextusban dinamikusan újra és újra átrendeződhetnek. Az adott beszédaktussal a megnyilatkozó sokszor egy már korábban kibontakozó konfliktusra reagál, így az alá-fölérendeltségi szerepek folytonos változásával olykor valóságos hatalmi játszmák zajlanak.

Hogy milyen alapjai, módjai és nyelvi eszközei lehetnek a közlő és a címzett közötti aktuális hatalmi viszony érzékeltetésének, az kontextusfüggő, egyénenként és megnyilatkozásoként eltérő lehet.

7.1. A hatalom alapjai. A vizsgált korpuszban a hatalom alapja sok esetben valami olyasminnek a birtoklása, amivel a közlő rendelkezik, a címzett azonban nem, de szüksége lenne rá. Ilyen lehet például valamilyen értékes t u d á s . A hatalmi pozíció alapja ez esetben az, hogy a közlő olyan különleges tudással rendelkezik, amellyel tekintélyt vív ki magának. Lobkowitz Poppel Éva mint az orvoslásban jártas személy leveleiben rendszeresen látja el megszólítottját gyógyítással, helyes életmóddal kapcsolatos tanácsokkal: „ha en kegyelmednek Confessariussa volnek bizoni az sok dinnie ettelert io Penitenciat adnek. mert tuduan embernek azt enni az mi artalmas, gionasra kötelles bün. en elleget dorgölödön[!] de tudom kegyelmedt egi neuetessel mind be erri” (LPLEv. 112; 1630).

A beszélő itt nemcsak saját hozzáértését hangsúlyozza, hanem egy másik tekintélyszemély szerepébe helyezkedve a gyóntató szemszögéből szólal meg, azaz erkölcsi értelemben is helyesnek nyilvánítja mondanivalóját. A közlő tehát közve-títheti az e r k ö l c s i n o r m á t , birtokában lehet valamilyen pozitív, helyesnek tartott tulajdonságnak. Hasonló alapja van a hatalomnak a Bethlen Miklóstól származó levélrészletben. Bethlen önmaga erkölcsi magaslatra állításával szerez aktuális hatalmi pozíciót a következő megnyilatkozásban: „Hey Uram Uram Erdelyi Fő rendű Iffjusag! Hogy soha sem találkozék köztetek tsak eggyis követője Bethlen Miklosnak a Jozansagba” (BLEv. 1120; 1715). Az önmagára mint mércére való hivatkozás kontrasztban áll a gyengébb erkölcsök talaján álló ifjúság tulajdonságaival. Némileg indirektebb módon képviseli a követendő normát Telegdy Pál, amikor nemkívánatos tulajdonságával szembesíti feleségét: „Lam mondottam en

ides Rokonom hogj rest uagj” (TLev. 64; 1594). Ezúttal csak közvetetten érzékelhető, hogy a helytelennek tartott rest viselkedéssel szemben a közlő határozott, tette kész jelleme áll, legalábbis ezt sugallja a beszélő.

A hatalom kifejezésének alapja lehet valamilyen értékes, a címzett számára is fontos *c s e l e k e d e t*, melynek megtételére a közlő képes. Hatalmi pozícióját úgy erősítheti, ha ennek megvonásával fenyegeti a megszólítottat. Erre szintén Telegdy Pál levelében találunk példát: „Azirt ha ennekem arra ualaßt nem tißeß meg lad hogj oljkor nem telliesitem enis be kirisedet” (TLev. 17; 1588).

A büntetés és a megbocsátás jogának érvényesítése ugyancsak hatalommal ruházhatja fel a beszélőt. Lobkowitz Poppel Éva levelében láttunk példát arra, hogyan fejezhet ki hatalmi pozíciót, ha a beszélő a büntetés jogával él. A fent idézett feddés beszédaktusigéje (*dorgölödön*!) teszi ezt még határozottabbá: akinek jogában áll dorgálni, annak egyúttal hatalma is van. Telegdy Pál leereszkedő hangvételű levelében pedig a megbocsátás kegyét gyakorolja ekképp: „de ez eccerj uitkedet meg engedem” (TLev. 64; 1594).

7.2. A hatalom érzékeltetésének módjai és nyelvi kifejezőeszközei. A hatalom kifejezésének igen sokféle módja lehet, ezek közül emelek ki néhányat, amelyek a vizsgált korpuszra jellemzőek. A *minősítés*, amellyel a közlő a címzett valamely negatív tulajdonságát elítélő szándékkal hangoztatja, összefügg az erkölcsi normára való direkt vagy indirekt hivatkozással. Láttunk erre példát Telegdy levelében: „Lam mondottam en ides Rokonom hogj rest uagj” (TLev. 64; 1594), Bethlen Miklós ugyanakkor egy evidens képességen alapuló tevékenységnek (az aláírás alapján a levélíró neve felismerésének és megtanulásának) sikeres teljesítését állítja be csupán feltételezhetőnek (*talám*), ezáltal megkérdőjelezve a címzett képességeit: „ha kegd az neuemet ell feleitiiis, talám az subscriptiobol ismet megh tanullya, s-ell hiszi, hogy kegd. Ighaz barattia kész szolgháia Bethlen Miklos” (BLev. 138; 1666). Mindkét megnyilatkozás a megszólított (valós vagy vélt) negatív tulajdonságaira reflektál, azokat minősíti, az utóbbiban persze gúnyosan, melyet a *talán* módosítószó tesz cinikusan leereszkedővé.

Ugyancsak a hatalom kifejezésének egyik módja a *számonkérés*. Mindaz, aki jogot formál arra, hogy felháborodásában számon kérjen valamit címzettjén, fölérendelt szerepet ölt magára. Tipikus nyelvi kifejezőeszköze a kérdő mondat: „Hogy gondollya megis kgd?” (BLev. 1120; 1715).

A *zsarolás* mint a hatalmi pozíció lehetséges megnyilvánulása abban áll, hogy a beszélő valamely nem teljesült kérése esetén jogot formál arra, hogy egy a címzett számára kedvezőtlen tethez vagy egy vágyott tett megvonásához kapcsolódó ígérettel reagáljon. Jellemző nyelvi eszköze a *ha... akkor...* típusú mondat szerkesztés: „Azirt ha ennekem arra ualaßt nem tißeß meg lad hogj oljkor nem telliesitem enis be kirisedet” (TLev. 17; 1588). Az idézett példában a *megládd* igealak hordozza a zsarolással vegyes fenyegetést.

Éppígy a hatalom megkonstruálásának módja lehet az *utastítás* is: „Azerth kerem Nag. Mýnth Býzodalmas wramath Az en zolgalatomerth hadýon Beketh .Nag. Az Jobbagýok [!]” (DMisz. 54; 1577). A *kérem* beszédaktusige megléte ellenére a közlés nem kérést, hanem inkább parancsot közvetít.

8. Összegzés. A középmagyar kori magánlevelek neheztelést, feddést és sértést kifejező beszédaktusainak történeti szociopragmatikai elemzése új szempontokkal és eredményekkel gazdagítja nemcsak a beszédaktusok szinkrón vizsgálatáról körvonalazódó eddigi képet, hanem a magyar nyelv és különösen a nyelvhasználat történetét is. Bár e három megnyilatkozásfajtát közös sajátosságaik okán érdemes együtt számba venni, meghatározott szempontok alapján való elkülönítésük – a befogadói értelmezés ismerete nélkül is – lehetséges, sőt szükséges, hiszen a neheztelés, a feddés és a sértés beszédaktusainak használatát eltérő beszélői szándékok, érzelmi indítatások és attitűdök motiválják, valamint nyelvi kifejezőeszközeik is különbözőek.

A szinkrón nyelvi jelenségekre kidolgozott pragmatikai módszer történeti korpuszon való alkalmazása számos tanulsággal szolgált. SEARLE beszédaktuselmélete bővebb szempontrendszerrel és tágabb keretet kínált a misszilisek nehezteléseinek, feddéseinek és sértéseinek háttérében álló beszélői szándék(ok) értelmezéséhez, csakúgy, mint a hatalom megkonstruálásának bemutatása a beszédaktusok elemzésén keresztül. Így lehetőség nyílt több oldalról megvilágítani egy-egy nyelvi jelenséget, sőt mindezek alapján tovább differenciálni az egyes beszédaktustípusok sajátosságait. A történeti anyagon végzett vizsgálat ugyanakkor nyilvánvalóvá tette, hogy maguk a searle-i kategóriák – kiváltképp az asszertívum és az expresszívum – sem határolhatók el egymástól élesen. Ennek ellenére SEARLE elmélete, úgy tűnik, mégis jól alkalmazható a középmagyar kori misszilisek beszédaktusain. A bizonyítás során azonban komplexen kell eljárni, valamennyi rendelkezésre álló, vizsgálható nyelvi jelenséget figyelembe véve, hiszen – történeti anyagról lévén szó – hiányosak a háttérismereteink. Ez a hiány ugyanakkor körültekintő és mélyreható elemzéssel pótolható.

A neheztelés, a feddés és a sértés beszédaktusai további, újabb és újabb szempontú kutatásokra tartanak számot. A bevezetésben már említett komplex vizsgálat lehetősége, mely e beszédaktusoknak az udvariatlansággal való összefüggését tárhatja fel, csak egy ezek közül.

Kulcsszók: történeti szociopragmatika, középmagyar kor, neheztelés, feddés, sértés, beszélői szándék, beszédaktusok, a hatalom megkonstruálása.

Források

- BLev. = *Bethlen Miklós levelei 1. 1657–1698, 2. 1699–1716*. Sajtó alá rendezte JANKOVICS JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- CsLev. = *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz, 1549–1562*. Kiadja ÖZE SÁNDOR. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996.
- DMisz. = *Dunántúli misszilisek a XVI. századból*. Közzéteszi ABAFFY ERZSÉBET. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 121. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1968.
- KLev. = *Középkori leveleink 1541-ig*. Szerk. HEGEDŰS ATTILA – PAPP LAJOS. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

- LPLev. = „*Im küttem én orvosságot*”. *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644.* Szerk. KINCSES KATALIN. Régi Magyar Történelmi Források 3. ELTE Középkori és Koraújkori Tanszék, Budapest, 1993.
- TLev. = *Két vitéz nemesúr: Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről.* Közzéteszi ECKHARDT SÁNDOR. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1944.

Hivatkozott irodalom

- BAX, MARCEL – KÁDÁR, DÁNIEL Z. 2012. *Understanding Historical (Im)Politeness: Relational Linguistic Practice over Time and across Cultures.* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. <http://dx.doi.org/10.1075/bct.41>
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1987. *Politeness: Some universals in language usage.* Cambridge University Press, Cambridge. [http://dx.doi.org/10.1525/\[-\]ae.1988.15.4.02a00420](http://dx.doi.org/10.1525/[-]ae.1988.15.4.02a00420)
- CHAPMAN, DON 2008. “You belly-guilty bag”. Insulting epithets in Old English. *Journal of Historical Pragmatics* 9: 1–19. <http://dx.doi.org/10.1075/jhp.9.1.02cha>
- CULPEPER, JONATHAN 1996. The anatomy of impoliteness. *Journal of Pragmatics* 25: 349–367. [http://dx.doi.org/10.1016/0378-2166\(95\)00014-3](http://dx.doi.org/10.1016/0378-2166(95)00014-3)
- CULPEPER, JONATHAN 2011. *Impoliteness: Using language to cause offence.* Cambridge University Press, Cambridge. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511975752>
- CULPEPER, JONATHAN – KÁDÁR, DÁNIEL Z. 2010. *Historical (im)Politeness.* Peter Lang Publishing Group, Bern.
- CZIGÁNY LÁSZLÓ 1992. *Káromkodások a XVIII–XIX. századi Zala megyében.* Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 54. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, Budapest.
- FOWLER, ROGER 1985/2000. Power. In: VAN DIJK, TEUN A. ed., *Handbook of Discourse Analysis 4. Discourse Analysis in Society.* Academic Press, New York. 61–82.
- FOWLER, ROGER – HODGE, BOB – KRESS, GUNTHER – TREW, TONY 1979. *Language and Controll.* Routledge, London.
- GALGÓCZI LÁSZLÓ 1988. Régi magyar káromkodások. In: KISS JENŐ – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv rétegződése.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1: 350–357.
- GALGÓCZI LÁSZLÓ 2003. A szitokszóvá válás útja. In: BÜKY LÁSZLÓ – FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III. Magyar és finnugor jelentéstudomány.* Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 39–46.
- GALGÓCZI LÁSZLÓ 2008. A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban. In: ZIMÁNYI ÁRPÁD szerk., *Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben.* EKF Líceum Kiadó, Eger. 5–27.
- JUCKER, ANDREAS H. 2000. Slanders, slurs and insults on the road to Canterbury: Forms of verbal aggression in Chaucer’s Canterbury Tales. In: TAAVITSAINEN, IRMA – NEVALAINEN, TERTU – PAHTA, PÄIVI – RISSANEN, MATTI eds., *Placing Middle English in Context.* Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 369–389. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110869514.369>
- JUCKER, ANDREAS H. – TAAVITSAINEN, IRMA 2000. Diachronic speech act analysis: Insults from flying to flaming. *Journal of Historical Pragmatics* 1: 67–95. <http://dx.doi.org/10.1075/jhp.1.1.07juc>

- KÁDÁR, DÁNIEL Z. 2013a. *Relational Rituals and Communication: Ritual Interaction in Groups*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- KÁDÁR, DÁNIEL Z. 2013b. Historical Politeness. In: ÖSTMAN, JAN-OLA – VERSCHUEREN, JEF eds., *Handbook of Pragmatics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 1–34. <http://dx.doi.org/10.1075/hop.17>
- KÁDÁR, DÁNIEL Z. – HAUGH, MICHAEL 2013. *Understanding Politeness*. Cambridge University Press, Cambridge. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139382717>
- KRYK-KASTOVSKY, BARBARA 2006. Impoliteness in Early Modern English courtroom discourse. *Journal of Historical Pragmatics* 7: 213–243. [http://dx.doi.org/10.1075/\[-\]jhp.7.2.04kry](http://dx.doi.org/10.1075/[-]jhp.7.2.04kry)
- PLÉH CSABA 2012. *A társalgás pszichológiája*. Libri Kiadó, Budapest.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434–448.
- SEARLE, JOHN R. 1976. A classification of illocutionary acts. *Language in Society* 5: 1–23. <http://dx.doi.org/10.1017/S0047404500006837>
- SEARLE, JOHN R. 2000. *Elme, nyelv és társadalom*. Vince Kiadó, Budapest.
- SÍKLAKI ISTVÁN szerk. 2008. *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Typotex Kiadó, Budapest.
- SZILI KATALIN 2004. *Tetté vált szavak*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- WATTS, RICHARD J. 2003. *Politeness*. Cambridge University Press, Cambridge. [http://\[-\]dx.doi.org/10.1017/CBO9780511615184](http://[-]dx.doi.org/10.1017/CBO9780511615184)

From resentment to insult

The pragmatics of reproof in Middle Hungarian personal letters

The speech acts of resentment, reproof and insult are analysed in this paper in a historical sociopragmatic framework, one that has only been employed to a slight extent so far in the literature in this country. The source material is taken from personal letters coming from the Middle Hungarian period. The author proceeds “from function towards form”, that is, starting from pragmatic functions and going towards exploring the linguistic means of expressing resentment, distinguishing the speech acts of resentment, reproof, and insult from one another on the basis of the speaker’s inferable intention, but still exploring them together. It is also discussed how relationships of power and subservience are construed on the basis of the individual utterances.

Keywords: historical sociopragmatics, Middle Hungarian, resentment, reproof, insult, speaker’s intention, speech acts, construal of power.

MOHAY ZSUZSANNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem